

SZÉCSÉNYI Krisztina

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola
Budapest (Magyarország)
krisztinaszecsenyi89@gmail.com

A NYELVJÁRÁSOK TÉMAKÖRE NÉHÁNY MAGYARORSZÁGI ÉS VAJDASÁGI KÖZÉPISKOLAI TANKÖNYVBEN

The Topic of Dialects in Some Secondary School Books
in Hungary and One in Vojvodina

Tematska oblast dijalekata u pojedinim srednjoškolskim
udžbenicima u Mađarskoj i Vojvodini

A magyar anyanyelvű gyerekek több mint fele nyelvjárási háttérű, mely tényt a magyartanárok nem hagyhatják figyelmen kívül. Az anyanyelvoktatás a köznyelvi normát részesíti előnyben, de emellett az is célja, hogy a dialektusok jelentőségteles szerepére rámutasson, és pozitív nyelvjárási attitűdöt alakítson ki a diákokban. A tanulók egyrészt a pedagógusok által, másrészt a tankönyvekből szerezhettek ismereteket a sztenderdről és a nyelvjárásokról mint nyelvváltozatokról. A tankönyvek ugyanakkor a tanárok számára is támaszt nyújtanak a tanításhoz. Dolgozatunk tárgya a magyar nyelvjárások témakörének megjelenése középiskolai tankönyvekben. Vizsgáljuk, hogy milyen elméleti ismereteket és gyakorlati feladatokat kínál a tanulóknak, valamint azt is kutatjuk, hogy a tankönyv hozzájárul-e a pozitív nyelvjárási attitűd kialakításához. Tanulmányunk a Magyarországon, valamint a Vajdaságban leginkább használatos középiskolai tankönyveket öleli fel.
Kulcsszavak: nyelvváltozat, nyelvjárási attitűd, középiskolai tankönyv.

Bevezetés

Természetes jelenség, hogy anyanyelvünkhöz ragaszkodunk a leginkább. Legtöbbünk esetében a vernakuláris nyelvváltozat egy nyelvjárási. A beszélő

családi környezetben ezt a nyelvváltozatot részesíti előnyben, míg iskolába nem kerül. Leggyakrabban az iskola az első olyan beszédszintér, ahol a gyerekek a köznyelvvél találkoznak. Megtapasztalják, hogy az a nyelvváltozat, amit otthon a szüleikkel beszélnek, nem olyan, mint az iskolában használatos. Ha ezt tanáraik nem veszik figyelembe, és nem hozzáadó szemléletet alkalmaznak, a tanuló úgy érezheti, hogy az a nyelvváltozat, melyet eddig használt, amelyen a családtagjaival kommunikált, értéktelenebb változat. Ennek következményeként szégyellnivalónak tartja.

A magyar nyelvterületen igen jellemző a nyelvjárások stigmatizációja. Az anyanyelvoktatás a köznyelvi normát részesíti előnyben, de emellett az is célja, hogy a dialektusok, valamint a többi nyelvváltozat szerepének jelentőségére rámutasson, és tudatosítsa a tanulóknak, hogy nem helytelen, szégyellendő nyelvváltozatokról van szó, azaz pozitív nyelvjárási attitűdöt alakítson ki a diákokban.

Az 1990-es évektől a *kiegyensúlyozó-funkcióelkülönítő nyelvhasználói attitűd* dominál (Kiss 2001, 222), vagyis az iskolában a diákok megtanulják, hogyan kell a kommunikációs szituációhoz megfelelő nyelvváltozatot választani, ehhez azonban szükséges ismerniük anyanyelvük különböző változatait.

A nyelvjárások témaköre a vizsgált tankönyvekben

Antalné Szabó Ágnes és Raátz Judit középiskolások számára írt könyve Magyarországon az egyik legszélesebb körben használatos tankönyv. A könyv 2002-es kiadása a 10. évfolyamon tárgyalja a nyelvjárások kérdéskörét, míg az újabb kiadású könyvekben a 11. évfolyamon ismerkedhetnek meg a tanulók a dialektusok fogalmával. A régebbi kiadású tankönyvből változtatás nélkül került át a témakör az újabb kiadásba. A *Magyar nyelv és kommunikáció* című tankönyvben nyolc oldalon olvashatunk a nyelvjárásokról. Ebből mindössze egy oldalon található elméleti ismereteket, a következő hét oldalon pedig a nyelvjárási területek jellegzetességeivel ismerkedhetünk meg. Az *Anyanyelvünk változatai* című fejezetben a következőket olvashatjuk a dialektusokról: „A más-más vidéken élő emberek nyelvhasználatában eltéréseket figyelhetünk meg. A nyelv területi tagolódása szerint megkülönböztetjük a nyelvjárásokat” (Antalné Szabó–Raátz 2015, 65).

Nem a legjobb megoldás, hogy az alapfogalmak magyarázata előtt a szerzők olyan kérdésekkel (*Milyen nyelvjárást ismersz? Miben különbözik a köznyelvtől?*) kezdik a fejezetet, melyhez szükséges lenne a tanulónak tudni, mi a nyelvjárás.

Magáról a fogalomról nem sokat tudhatunk meg: „A nyelvek földrajzi területenként nyelvjárásokra tagolódnak” (Antalné Szabó–Raátz 2015, 70). Ezután olvashatnak a tanulók a magyar nyelvjárások jellemzőjéről, hogy a közöttük lévő különbségek nem olyan nagy mértékűek, hogy a kommunikációt nehezítenék. A tankönyv pozitívuma, hogy a tájszók típusainak felsorolása és magyarázata után konkrét példákat is ad. Mielőtt a szerzők a nyelvjárási területek jellegzetességeit egyenként bemutatnák, egy térkép segítségével szemléltetik a tíz nyelvjárási régiót.

A könyvhöz munkafüzet is tartozik, mely négy oldalon keresztül kínál a tanulóknak feladatokat a nyelvjárások tanulmányozásához. Az első egy reprodukív feladat, mely azt kéri a diákoktól, hogy egy vaktérképen írják be a nyelvjárási területek nevét. A negyedik feladat részeként pedig lehetőségük nyílik vitára is. Megbeszélhetik, hogy jó vagy rossz, ha valaki tájnyelvi kiejtéssel beszél. Az ötödik feladatban rajzok segítségével kell párosítani tájszókat, melyhez az Új magyar tájszótárt is kézbe vehetik. Az említett tankönyvcsoporton belül a 12. évfolyamon ismét találkozhatunk a nyelvjárások témakörével *A határon túli nyelvhasználat* című fejezetben a kettősnyelvűség kapcsán olvashatunk róla. „Az iskolában megtanuljuk ugyanannak a nyelvnek az irodalmi változatát, illetve megtanulunk más nyelvváltozatokat is. Ennek megfelelően beszélhetünk kettősnyelvűségről” (Antalné Szabó–Raátz 2011, 74).

A tankönyvhöz tartozó munkafüzetben csupán két feladatot kapnak a tanulók a témához kapcsolódóan. Több irodalmi szövegrész elolvasása után a nyelvjárási beszéd szerepét kell indokolniuk, majd megkeresni az idézetekben a tájszókat. A feladat első része kiválóan rámutat a nyelvjárási beszéd funkciójára és szépségére.

A *Szakiskolai közismereti kísérleti tankönyv* I. kötete mindössze fél oldalt szentel a nyelvjárások bemutatásának (Kapos 2014, 241). Először azt a feladatot kapják a tanulók, hogy egy mese szövegéből keressék ki az abban található öt tájnyelvi szót, majd írják a füzetükbe. Ezután egy kérdés következik: „Használtok ti is tájnyelvi szavakat?” (Kapos 2014, 241). A diákok valószínűleg nincsenek tudatában, hogy ők is gyakran beszélnek nyelvjárásban. Ezt követően a nyelvjárások meghatározásáról olvashatunk, melynek forrása a Kislexikon.hu. Nem túl szerencsés ez a sorrend, hiszen a nyelvjárás definiálása előtt már kapnak egy feladatot a tankönyvhasználó diákok.

A tankönyv nyolc nyelvjárási régiót említ: nyugati, dunántúli, déli, tiszai, palóc, északkeleti, mezőségi és a székely nyelvjárást, melyhez egy Magyarországot ábrázoló térképet is közöl. Ehhez kapcsolódóan szintén kapnak

egy feladatot a diákok: „Melyik nyelvjárást nem találok meg a térképen? Miért?” (Kapos 2014, 241).

Az utóbbi feladat előtt azonban egy olyan mondat olvasható, mely szakmaiatlanságról tesz bizonyosságot: „Mára a nyelvjárások használata már kevésbé jellemző, általánossá vált az egységes köznyelv és irodalmi nyelv” (Kapos 2014, 241). Hiányosságként említhető, hogy a köznyelvet és az irodalmi nyelvet nem határozza meg a könyv szerzője, valamint a nyelvjárások használatának a színtereit sem pontosítja.

A *Szakiskolai közismereti kísérleti* tankönyv újabb változatában a nyelvjárások témaköre már kissé bővebb. A 2015-ös kiadás ugyanis a nyelvjárások kiejtésbeli különbségeiről is szól. A zárt *ë*, az *ö*-zés, valamint a valódi tájshók azonban csak egy mondat erejéig kerülnek elő.

A második kötetben a dialektusokról a következő definíciót olvashatjuk: „A nyelvjárások a nyelv területi tagolódása szerint jönnek létre, vagyis a különféle tájegységekben eltérő a nyelvhasználat. Ez lehet szókinszbeli, hangtani, de bizonyos mértékig nyelvtani eltérés is” (Kapos 2015, 207.) Konkrét példa csupán egy szerepel. „Biztosan hallottatok pl. a Szeged környéki »*ö*-zésről«: Szöged, így mondják, illetve sajnos csak mondták. A média hatására gyorsan szegényednek, illetve tűnnek el a nyelvjárási jellemzők” (Kapos 2015, 207). A második kötetben is találkozhatunk tehát azzal a téves nézettel, hogy a nyelvjárások eltűnőben vannak.

A Vajdaságban csupán egy tankönyv áll a tanulók rendelkezésére, mely segítségével az anyanyelvi órák keretein belül megismerkedhetnek a nyelvjárásokkal. Ez a tankönyv négy, illetve három éven át társa a szakközépiskolásoknak és szakiskolásoknak. A szerzők nem osztották évfolyamokra a tankönyv fejezeteit, így nem dönthető el, melyik évfolyam számára ajánlanak egy-egy tananyagrészt.

A *nyelv rétegződése* című fejezetben olvashatunk az eltérő nyelvhasználatról: „Minden ember többé-kevésbé egyedi személyiség, és ezt a nyelve is tükrözi” (Papp et al. 2003, 42). A területi megoszlás alfejezet két nyelvjárási gyűjtés szövegét közli, mely segítségével rámutat, hogy a Vajdaság három területén, Bácskában, Bánátban és Szerémségben némileg eltérő a nyelvhasználat. Ezt követően a diákok azt a feladatot kapják, hogy a szöveget köznyelvi formában mondják el.

A dialektusok fogalmának meghatározásánál a következőket találjuk: „Az egy-egy területre jellemző, viszonylag egységes nyelvhasználati formákat nyelvjárásoknak nevezzük” (Papp et al. 2003, 43). Sőt, a tankönyv szerzői azt is fontosnak találták, hogy a nyelvjárások kialakulását megmagyarázzák: „A

nyelvjárásoknak mint területi különbségnek kialakulása, fennmaradása, eltűnése történelmi, földrajzi okokra vezethető vissza, amelyek az elkülönülést, egységesülést befolyásolják” (Papp et al. 2003, 43).

A vizsgált tankönyvek közül ez az egyetlen, mely a magyar dialektusok megítélésével is foglalkozik. *Amit kitehetünk, és amit nem tehetünk ki az ablakba* alcím alatt egyértelmű kérdést tesz fel erre vonatkozóan: „szégyellni kell-e a nyelvjárásiasságot, és van-e vidékeink nyelvhasználatában kivetnivaló?” (Papp et al. 2003, 43). A válasz a kérdés után közvetlenül olvasható: „A szűkebb szülőföldhöz kötő tájszólás szép, ízes lehet – de otthon, a maga helyén. A legfontosabb az, hogy ha szükség van rá, az egységes, egyetlen magyar köznyelven is meg tudjunk szólalni” (Papp et al. 2003, 43).

A magyar szókészlet tagolódása című fejezetben olvashatunk a tájszókról is: „A tájnyelvi szók is az irodalmi és köznyelv szókincséhez való viszonyítás során tűnnek ki” (Papp et al. 2003, 130). A következő oldalon féloldalas fejezet foglalkozik a tájszókkal, melyben a dialektusok definícióját is megtaláljuk: „Vidékenként a nyelvhasználat eltér az irodalmi nyelvtől, illetve a köznyelvtől. Ezek a helyi nyelvváltozatok a nyelvjárások” (Papp et al. 2003, 131).

A tankönyvekben olvasottak összegzése

A Magyarországon használatos tankönyvek pozitívuma, hogy tartalmaznak nyelvjárási térképet. Antalné Szabó Ágnes és Raátz Judit könyvei lényegében jól felépített oktatási segédanyagok, azonban hiányosságuk is akad. A középiskolába kerülő a diákok nem az első évben, a 9. évfolyamon ismerkednek meg a nyelvjárások fogalmával.

Noha tény, hogy a kísérleti tankönyvek összefoglaló jellegűek, a pozitív nyelvjárási attitűd kialakításának mindenképpen helyet kellett volna kapnia bennük. A tankönyvekről megállapítható, hogy a nyelvjárások témakörét minimalisra redukálták, így lényeges információk hiányoznak. Mivel újabb tankönyvekről van szó, tükrözniük kellene a dialektológia legújabb álláspontját. Például nem szerepel benne, hogy több nyelvváltozat létezik, amelyek közül a beszélő mindig a kommunikációs helyzethez leginkább megfelelőt választja.

A Vajdaságban használatos tankönyv negatívumaként említhető, hogy nem közöl semmilyen nyelvjárási térképet, valamint színes, kreatív feladatokban sem bővelkedik, ami elmélyíthetné a tanulók tudását a témában. Elméleti ismereteket viszont közöl, mellyel segíti a diákokat az új tananyag elsajátításában. A tankönyv erőssége, hogy a pozitív nyelvjárási attitűd kialakításával is foglalkozik.

Összegzés

A fiatalok nyelvhasználatára legjobban az iskolában hallott, használt nyelv hat (Sándor 2000), ebből fakadóan a pedagógusokra óriási felelősség hárul. Szintén fontos, hogy a tankönyvekből mit tudhatnak meg a tanulók a nyelvjárásokról. A pozitív nyelvjárési attitűd kialakítására az általunk vizsgált tankönyvekben mindössze egy példát találtunk. A Vajdaságban használatos középiskolai tankönyv az egyetlen, mely egyértelműen közli, hogy a nyelvjárásias beszéd nem szégyellnivaló. Szintén egyedül ebből a könyvből tudhatják meg a vajdasági magyar nyelven tanuló diákok, hogy a „nyelvújítók tudatosan gazdagították az irodalmi és a köznyelvet tájszókkal” (Papp et al. 2003, 134).

A Magyarországon használatos tankönyvekből valamelyest kitűnik a szociolingvisztikai szemléletmód is, a teljes anyagukat azonban nem hatja át, pedig a nyelvjárások megőrzésén túl „a dialektológia napjainkban valószínűleg legfontosabb alkalmazásának az oktatásban lehetünk tanúi: a nyelvjárasi »öntudat« kifejlésztése széles körben elismert módszere annak, hogy a gyermekekben tudatosítsák a kortárs társadalom heterogenitását, és benne elfoglalt helyüket” (Crystal 1998, 40).

Irodalom

- Antalné Szabó Ágnes–Raátz Judit. 2015. *Magyar nyelv és kommunikáció. Tankönyv a 11. évfolyam számára*. Budapest: Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet.
- Antalné Szabó Ágnes–Raátz Judit. 2015. *Magyar nyelv és kommunikáció. Munkafüzet a 11. évfolyam számára*. Budapest: Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet.
- Antalné Szabó Ágnes–Raátz Judit. 2011. *Magyar nyelv és kommunikáció. Tankönyv a 12. évfolyam számára*. Budapest: Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet.
- Antalné Szabó Ágnes–Raátz Judit. 2011. *Magyar nyelv és kommunikáció. Munkafüzet a 12. évfolyam számára*. Budapest: Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó.
- Crystal, David. 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris.
- Kapos József. 2014. *Szakiskolai közismereti kísérleti tankönyv 9–10. évfolyam*. I. kötet. Budapest: Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet.
- Kapos József. 2015. *Szakiskolai közismereti tankönyv 9. évfolyam*. I. kötet. Budapest: Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet.
- Kiss Jenő. 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Papp György–Pató Imre–Vajda József. 2003. *Magyar nyelv és kifejezőkészség fejlesztése a középiskolák I–IV. osztálya számára*. Belgrád: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Sándor Anna. 2000. *Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélőkörösségben, Kolonban*. Pozsony: Kalligram Kiadó.

THE TOPIC OF DIALECTS IN SOME SECONDARY SCHOOL BOOKS IN HUNGARY AND ONE IN VOJVODINA

More than half of the Hungarian children have dialectal background, a fact that cannot be ignored by the teachers of Hungarian language. In the teaching of mother tongue the norms the standard variety are preferred, but it is also intended to point out the meaningful role of the dialects and to develop a positive attitude in children towards them. Pupils can acquire knowledge about the standard and the dialects as language varieties from their teachers and their school textbooks. Textbooks at the same time provide support for the teachers, too. The subject of the paper is the appearance of the topic of the dialects in secondary school textbooks. We examine the theoretical knowledge and practical exercises they contain, and if the textbook contributes to positive attitude towards the dialects. Our study covers the most commonly used secondary school textbooks in Hungary and Vojvodina.

Keywords: language variety, dialectal attitude, secondary school textbook.

TEMATSKA OBLAST DIJALEKATA U POJEDINIM SREDNJOŠKOLSKIM UDŽBENICIMA U MAĐARSKOJ I VOJVODINI

Više od polovine dece mađarskog maternjeg jezika ima dijalekatsku pozadinu, i tu činjenicu profesori mađarskog jezika u školama ne mogu da prenebregnu. Nastava maternjeg jezika prednost daje normama standardnog jezika, ali ima za cilj i da ukaže na značaj uloge dijalekata, i da stvori pozitivan stav prema dijalektima kod učenika. Učenici mogu da steknu saznanja o standardnom jeziku, o dijalektima i o varijetetima jezika od pedagoga, ali i iz udžbenika. Udžbenici istovremeno mogu i nastavnicima da pruže pomoć u nastavi. Tema ovog rada je tematska oblast dijalekata u srednjoškolskim udžbenicima. Istražuje se kakva teoretska znanja i praktične zadatke pružaju učenicima, ali i to da li udžbenici doprinose formiranju pozitivnog stava učenika prema dijalektima. Istraživanjem su obuhvaćeni najčešće korišćeni srednjoškolski udžbenici u Mađarskoj i u Vojvodini

Ključne reči: varijeteti jezika, stav prema dijalektu, srednjoškolski udžbenik.